

Терещенко Г. М.

кандидат економічних наук, заступник директора з науково-організаційної роботи
ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, tganna@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9458-2843>

Долінський Л. Б.

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів НаУКМА, Київ, Україна,
ldolinskyi@ukma.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6491-5507>

РОЛЬ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ У ФОРМУВАННІ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У статті досліджено сучасний стан і перспективи розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) в Україні з урахуванням ролі фінансово-інвестиційної грамотності громадян у формуванні довіри до фінансових інструментів довгострокового накопичення. Наголошено на необхідності підвищення рівня обізнаності населення щодо функціонування недержавних пенсійних фондів (НПФ), принципів інвестування та оцінки ризиків, що є критично важливими для ефективного пенсійного планування. Проведено порівняльний аналіз рівня фінансової грамотності та участі населення у НПЗ в Україні й країнах Європи, виявлено ключові бар'єри та визначено чинники низької фінансової інклюзії українців. Особливу увагу приділено освітнім ініціативам як важливому інструменту подолання недовіри до НПФ і формування відповідального ставлення до особистого пенсійного майбутнього. Обґрунтовано доцільність системного включення фінансової освіти в навчальні програми закладів загальної середньої й вищої освіти, а також розвитку програм для дорослих і професійних учасників ринку. Окремо проаналізовано потенціал альтернативних інвестиційних інструментів для диверсифікації портфелів НПФ та необхідність підвищення кваліфікації управлінців з огляду на тенденцію ускладнення ринку фінансових послуг. Зроблено висновок, що підвищення фінансово-інвестиційної грамотності є обов'язковою умовою сталого розвитку системи НПЗ. Підкреслено, що комплекс заходів у сфері освіти, комунікаційної політики та регуляторного середовища сприятиме зростанню довіри до фінансових установ, розширенню інвестиційних практик, підвищенню фінансової культури населення й економічної стабільності громадян. Успішна імплементація цих заходів є важливою складовою стратегічного розвитку людського капіталу України в умовах демографічних викликів та євроінтеграції.

Ключові слова: фінансова грамотність, інвестиційна грамотність, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, управління активами, альтернативні інвестиції, освітні ініціативи.

JEL classification: G21, G23, G28, G53.

DOI: 10.32987/2617-8532-2025-1-85-98.

У сучасних соціально-економічних умовах питання пенсійного забезпечення набуває особливої ваги, зокре-

ма в умовах старіння населення, демографічних викликів та нестабільності державних пенсійних систем.

© Терещенко Г. М., Долінський Л. Б., 2025

Зростає потреба в розвитку альтернативних механізмів, серед яких важливе місце посідає недержавне пенсійне забезпечення (НПЗ). Проте ефективність його функціонування значною мірою залежить від рівня обізнаності населення щодо фінансових та інвестиційних інструментів. Саме тому тема ролі фінансово-інвестиційної грамотності в контексті НПЗ є надзвичайно актуальною.

Брак знань у сфері фінансів часто є головною перешкодою для участі громадян у програмах НПЗ. Люди не розуміють, як працюють недержавні пенсійні фонди (НПФ), як обирати надійні інструменти для інвестування та якими є ризики й переваги таких вкладень. Це, серед іншого, знижує довіру до системи НПЗ і гальмує її розвиток. Тому підвищення фінансової грамотності населення є передумовою формування відповідальної моделі довгострокового фінансового планування, зокрема інвестування в НПФ.

Зауважимо, що в країнах із розвиненими системами пенсійного забезпечення держава та громадські організації активно впроваджують програми з підвищення фінансової обізнаності громадян, у т. ч. у частині інвестування в НПФ. Досвід цих країн свідчить про те, що міра участі населення в НПЗ безпосередньо залежить від рівня фінансової грамотності. Україна, яка ще з 2004 р. перебуває на етапі трансформації пенсійної системи, потребує адаптації подібного підходу з урахуванням національних особливостей.

Особливої ваги окреслена проблема набуває в контексті впровадження другого рівня пенсійної системи в Україні, який передбачає обов'язкове накопичення, а також розвитку третього рівня НПЗ. Успішність цього

етапу значною мірою залежатиме від здатності громадян приймати обґрунтовані фінансові рішення. Це вимагає системного підходу до формування фінансово-інвестиційної грамотності на всіх рівнях освіти: у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), закладах вищої освіти (ЗВО), на рівні державних комунікацій і роботодавців.

Отже, дослідження ролі фінансово-інвестиційної грамотності у формуванні ефективної системи НПЗ є важливим кроком до побудови сталого пенсійного майбутнього. Вважаємо, що ця стаття може не лише окреслити основні проблеми, а й запропонувати шляхи їх подолання, спираючись на аналітику, досвід інших країн і реалії українського суспільства.

Слід зазначити, що за більш ніж 20 останніх років проблемам розвитку НПЗ присвячено тисячі публікацій. Також є наукові праці, де висвітлено питання фінансово-інвестиційної грамотності в контексті розвитку та функціонування НПЗ. Хоча виключно цій темі присвячено обмежену кількість досліджень, окремі аспекти фінансової грамотності та її впливу на участь населення в недержавних пенсійних програмах розглядаються в багатьох працях.

В Україні наукові праці переважно розкривають теоретичні і практичні аспекти функціонування та розвитку НПЗ, утім, підкреслюється й важливість підвищення фінансової обізнаності населення для ефективного функціонування НПФ [1–8]. Серед таких праць варто виокремити дослідження науковця М.В. Дубини, присвячене проблемі формування інституту довіри до ринків фінансових послуг [9]. Утім, ґрунтовно роль фінансової та інвестиційної грамот-

ності в системі НПЗ, а також вплив на капіталізацію НПФ у вітчизняній науковій літературі не розглядається.

У зарубіжних джерелах питання щодо ролі фінансової та інвестиційної грамотності в системі НПЗ насамперед розглядається в різних академічних дослідженнях і аналітичних документах. Так, у дослідженні «Роль фінансової грамотності у визначенні пенсійних планів» аналізується, як фінансові знання впливають на рішення щодо пенсійного планування. Автори з'ясували, що люди з вищою фінансовою грамотністю, найімовірніше, плануватимуть ефективний вихід на пенсію, підкреслюючи важливість фінансової освіти для підготовки до пенсії [10]. У статті «Фінансова грамотність і підготовка до виходу на пенсію» обговорюється позитивний вплив фінансової грамотності на участь у пенсійному забезпеченні та якість рішень, пов'язаних із виходом на пенсію. Автори припускають, що фінансова освіта може підвищити фінансову грамотність, тим самим покращуючи рішення щодо пенсійного забезпечення [11]. У праці «Економічне значення фінансової грамотності: теорія та докази» наголошується на критичній ролі фінансової грамотності в плануванні виходу на пенсію й накопиченні багатства. Автори стверджують, що фінансова грамотність є важливою умовою для прийняття обґрунтованих інвестиційних рішень і забезпечення відповідних пенсійних заощаджень [12]. У статті «Фінансова грамотність і пенсійне планування: порівняльне дослідження для Австрії та Швейцарії» аналізується вплив фінансової грамотності на поведінку пенсійного планування в зазначених країнах. Показано, що вищий рівень

фінансової грамотності веде до збільшення участі в приватних пенсійних планах, а це підкреслює важливість фінансової освіти для сприяння пенсійним накопиченням [13]. У публікації «Фінансова грамотність і збори до пенсійного фонду» досліджується, як фінансова грамотність впливає на обізнаність людей щодо зборів до пенсійного фонду та їхній інвестиційний вибір. Результати свідчать, що спрощена інформація про комісії може значно підвищити здатність учасників вибрати кошти з більшим чистим прибутком, особливо серед тих, хто має нижчий рівень фінансової грамотності [14]. Автори праці «Фінансова грамотність і участь у пенсійному забезпеченні в Італії» аналізують зв'язок між фінансовою грамотністю та участю в пенсійному плані в цій країні. Ними встановлено, що пенсійна грамотність позитивно й причинно-наслідково впливає на ймовірність участі в недержавному пенсійному фонді [15]. Ці та інші публікації дають цінну інформацію про те, як фінансова та інвестиційна грамотність впливає на участь у недержавних пенсійних системах, а також на якість рішень щодо пенсійного планування.

Можна стверджувати, що зарубіжні науковці приділяють велику увагу дослідженню впливу фінансової та інвестиційної грамотності на участь населення в недержавних пенсійних системах. Ними доведено, що високий рівень фінансової обізнаності безпосередньо пов'язаний зі здатністю громадян приймати обґрунтовані рішення стосовно довгострокових накопичень і вибору пенсійних інструментів. Дослідження, проведені в країнах Європи та Північної Америки, демонструють, що фінансова

грамотність сприяє активній участі громадян у приватних пенсійних програмах, дає можливість ефективно оцінювати ризики й дохідність, а також уникати надмірних комісійних витрат. Таким чином, за кордоном ці питання вже стали важливою складовою пенсійної політики та державних стратегій фінансової освіти [16–21].

Поряд із цим, в українському науковому просторі поки що немає цілісних і систематичних досліджень, присвячених саме ролі фінансово-інвестиційної грамотності у формуванні ефективної системи НПЗ. Хоча в окремих публікаціях порушуються теми фінансової грамотності або аналізуються проблеми функціонування НПФ, комплексного підходу до вивчення взаємозв'язку рівня обізнаності населення у сфері фінансів та ефективності пенсійного накопичення наразі бракує. Це створює дослідницьку нішу, яка є вкрай актуальною в умовах упровадження в Україні багаторівневої пенсійної системи. Відсутність ґрунтовних досліджень не дає змоги повною мірою оцінити вплив фінансово-інвестиційної грамотності на участь громадян у НПЗ, що, у свою чергу, гальмує вироблення ефективної політики в цій сфері.

Перш ніж розглядати безпосередньо вплив фінансово-інвестиційної грамотності громадян на розвиток системи НПЗ, проаналізуємо її об'єктивний стан, розглянувши відповідні статистичні дані. Вітчизняний фінансовий ринок і галузі управління активами інституційних інвесторів та адміністрування НПФ уже більше трьох років працюють в умовах воєнного стану й повномасштабної війни рф проти України, що, безперечно, істотно гальмує розвиток фінансового

сектора національної економіки, зокрема галузі НПЗ.

За даними Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ), станом на 31 грудня 2024 р. у країні функціонує лише 15 адміністраторів недержавних пенсійних фондів (АНПФ). Серед них є п'ять компаній, які провадять виключно діяльність з адміністрування НПФ, решта поєднують її з управлінням активами. Також активами НПФ в Україні управляють 30 компаній з управління активами (КУА) [22].

На вказану дату кількість НПФ в управлінні, за даними УАІБ, становила лише 49 од., із них 43 відкритих, 2 корпоративних та 4 професійних НПФ. Загалом активи НПФ в управлінні КУА налічували 3 340 млн грн [22].

Зазначимо, що номінальний ВВП України у 2024 р. становив 7 658 659 млн грн, при цьому 18,6 % (1 427 806 млн грн) припадало на валове нагромадження [23].

Зважаючи на те, що частка активів НПФ у валових нагромадженнях за 2024 р. становить лише 0,002 %, капіталізація сектора НПЗ в Україні є дуже низькою.

На нашу думку, збільшення фінансової інклюзії (залученості) пересічних громадян до системи НПЗ безпосередньо залежить від підвищення загального рівня фінансової грамотності населення. Це пояснюється в теорії поведінкових фінансів, де стверджується, що людина, мало обізнана стосовно певних фінансових продуктів, ставитиметься до них обережно та здебільшого відмовлятиметься від їх використання.

Загальновідома методика оцінювання фінансової грамотності населення від ОЕСР включає вимірювання трьох ключових компонентів,

як-от: знання, поведінка, ставлення. Докладніше цю методику було розглянуто раніше [24].

Зрозуміло, що ці компоненти тісно взаємопов'язані. Наприклад, якщо людина має недостатньо знань про НПФ, то в неї зазвичай буде занадто недовірливе й консервативне ставлення до цих фінансових послуг, а її поведінка у стратегічних фінансових питаннях спрямована на мінімізацію використання сучасних продуктів НПЗ. Загальновідомо, що фізичні особи з низьким рівнем фінансової грамотності віддають перевагу розрахункам у готівці, не мають середньо- й довгострокових фінансових планів, а заощаджені кошти (за наявності) конвертують у долари США та зазвичай накопичують у власних домогосподарствах замість розміщення їх у НПФ або застосування інших довгострокових фінансових інструментів спільного інвестування. Таким чином, підвищення рівня фінансових знань (*фінансова обізнаність*) населення сприятиме й підвищенню рівня *фінансової інклюзії* – повноцінного використання особами з усіх прошарків суспільства сучасних фінансових продуктів і послуг системи НПЗ. У свою чергу, це має привести й до зростання *фінансового добробуту* населення та підвищення соціаль-

но-економічних стандартів життя в нашій країні загалом.

Наголосимо також на наявності суттєвих відмінностей у рівні фінансової грамотності різних прошарків населення. Зокрема, громадяни з вищим рівнем доходу й заощаджень є й більш фінансово грамотними. Так само міські жителі мають вищий рівень фінансової грамотності, ніж мешканці сіл і селищ. Окрім того, статистично підтверджено залежність рівня фінансової грамотності від віку респондента. Так, найнижчі значення індексу фінансової грамотності було зафіксовано у вікових групах 18–24 років та 60+.

Говорячи про фінансово-інвестиційну грамотність в аспекті віку людини, доцільно наголосити на суперечності, яка гальмує розвиток системи НПЗ. Зрозуміло, що найбільше потребують пенсійних накопичень громадяни у віці 60+, які згідно з дослідженнями ОЕСР мають найнижчий рівень фінансової грамотності. І навпаки, громадяни вікової групи 25–40 років, що мають найвищий рівень фінансової грамотності, з огляду на свій вік ще набагато менше замислюються над власними інвестиціями в НПФ.

У табл. 1 наведено добірку ключових статистичних показників, що

Таблиця 1
Ключові показники взаємозв'язку фінансово-інвестиційної грамотності та розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Показник	Значення
Середній рівень фінансової грамотності (2020 р.)	11,6 із 21 бала (ОЕСР)
Частка учасників НПФ у загалі працездатного населення (2023 р.)	Менше 3 %
Чисельність учасників НПФ (2023 р.)	близько 900 тис. осіб
Сукупні активи НПФ (2024 р.)	близько 3,5 млрд грн
Частка населення без додаткових пенсійних заощаджень	понад 60 %
Частка населення, яке не знає, що таке НПФ	близько 50 %

Складено авторами за: [25–27].

стосуються рівня фінансової грамотності населення України та участі громадян у системі НПЗ.

Дані табл. 1 підкреслюють низький рівень обізнаності населення із фінансовими інструментами та його надзвичайно обмежену участь у системі НПЗ, що ускладнює формування ефективної моделі пенсійного накопичення. Наприклад, середній рівень фінансової грамотності українців за шкалою ОЕСР становить лише 11,6 балів із 21, що є одним із найнижчих показників серед країн – учасниць дослідження.

Особливо показовим є те, що учасниками НПФ є лише близько 3 % працездатного населення України, або майже 900 тис. осіб. А обсяг активів НПФ становить лише близько 4,5 млрд грн, що свідчить про недостатню довіру до цієї форми заощаджень і обмежений рівень інвестування в довгострокові фінансові продукти.

Згідно з іншими даними, понад 60 % громадян не мають жодних пенсійних накопичень, окрім очікувань

на державну пенсію, а близько половини населення навіть не знайомі з поняттям НПФ (див. табл. 1). Це свідчить як про брак освітніх ініціатив, так і про недостатню комунікацію з боку держави та фінансових установ.

На рисунку відображено взаємозв'язок фінансової грамотності й участі в НПЗ в Європі та Україні. Графік дає змогу провести порівняльний аналіз між рівнем фінансової грамотності та часткою населення, що бере участь у НПЗ, в окремих європейських країнах і Україні.

Зазначений графік поєднує два вимірювання: стовпчики відображають частку населення, яке має накопичення в приватних пенсійних системах, а лінія – середній рівень фінансової грамотності в кожній країні за шкалою ОЕСР (максимум 21 бал). Очевидним є прямий зв'язок між цими показниками: у країнах із високим рівнем фінансової грамотності, таких як Швеція (14 балів) і Німеччина (13,7 бала), спостерігається значно вищий рівень участі населення в НПЗ – понад 60–

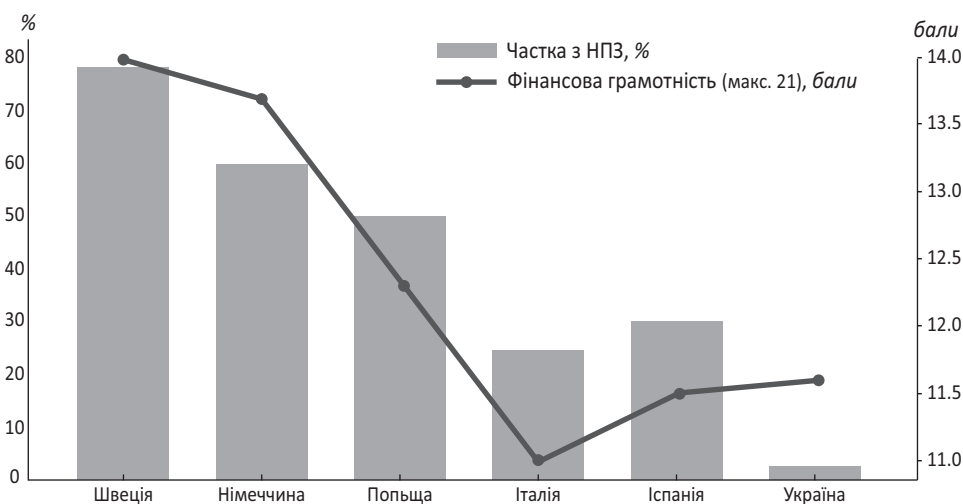

Рисунок. Фінансова грамотність і участь у недержавному пенсійному забезпеченні в Європі та Україні

Побудовано авторами за: [25; 26; 28].

80 %. Отже, громадяни цих країн краще розуміють механізми довгострокових інвестицій, ризики, пов'язані з державними пенсійними системами, та усвідомлюють важливість додаткового пенсійного накопичення.

У країнах із нижчим рівнем фінансової грамотності, зокрема Італії (11 балів), Іспанії (11,5 бала), показники участі в НПЗ істотно менші, на рівні 25–30 %. Це вказує на те, що недостатнє розуміння базових фінансових понять може стримувати людей від активного включення в пенсійне планування. Навіть за наявності законодавчих умов чи пенсійних стимулів низька фінансова обізнаність знижує ефективність таких реформ.

Ситуація в Україні виглядає ще критичнішою. Хоча рівень фінансової грамотності становить 11,6 бала, тобто близький до європейського середнього, накопичення в НПФ має лише 3 % населення. Таким чином, графік наочно демонструє важливість підвищення фінансово-інвестиційної грамотності для формування ефективної та сталої системи НПЗ.

Це може свідчити не тільки про недостатню грамотність, а й про інституційну недовіру, нестабільність ринку, низькі доходи, а також про слабкий розвиток фінансової культури в цілому.

У розвинутих країнах Заходу, де інвестиційна культура сформована поколіннями, навіть молоді люди завчасно замислюються над створенням власних пенсійних накопичень і надійних джерел пасивних доходів із метою забезпечення комфортного рівня життя й стабільного майбутнього. В Україні відсутність звички громадян завчасно робити майбутні пенсійні заощадження та формувати джерела пасивного доходу пояснюється недо-

вірою до вітчизняної фінансової системи (яка часто пов'язана з гірким досвідом), недостатнім рівнем розвитку фондового ринку й відсутністю відповідних ліквідних фондових інструментів для різних категорій потенційних інвесторів, а також браком досвіду і фінансово-інвестиційної грамотності.

На нашу думку, низький рівень фінансово-інвестиційної грамотності населення гальмує розвиток вітчизняної системи НПЗ не лише внаслідок відсутності довіри з боку потенційних вкладників до НПФ та інших інститутів спільного інвестування (інституційних інвесторів), а й через нерозуміння пересічними громадянами наявних інструментів фінансових ринків і власних інвестиційних можливостей. Для переважної частини наших громадян навіть інвестування за посередництва фондів (інститутів спільного інвестування, зокрема НПФ) у найпоширеніші цінні папери (акції та облігації) є нереалістичним сценарієм. Разом із тим, у розвинутих країнах Заходу звичайні домогосподарства вже пройшли етап інвестування в традиційні цінні папери й у ролі приватних інвесторів за допомогою інститутів спільного інвестування, зокрема НПФ, вкладають кошти в різноманітні фонди та альтернативні фінансові активи.

Глобальний ринок альтернативних інвестиційних інструментів (інвестиції поза межами традиційних акцій, облігацій і грошового ринку) за останніх два десятиліття стрімко зріс – із 4,8 трлн дол. США у 2003 р. до майже 22 трлн дол. у 2023 р. [29]. Така динаміка пов'язана з пошуком інвесторами вищої дохідності та кращої диверсифікації: традиційна модель «60 % акцій / 40 % облігацій»

зазнала викликів, особливо з урахуванням того, що кореляція між акціями й облігаціями сягнула максимуму за 40 років, а це вимагає перегляду стратегій диверсифікації [30]. Альтернативні інструменти стали актуальними, оскільки мають низьку кореляцію з традиційними ринками та здатні підвищити стійкість портфеля, забезпечуючи цільові показники доходності за прийнятного рівня ризику в умовах низьких процентних ставок і підвищеної волатильності ринків.

Ринок альтернативних інвестицій стабільно зростає. За даними CAIA Association, сумарні глобальні активи під управлінням в альтернативних класах активів на 2023 р. становлять близько 22 трлн дол. США, або 15 % усіх світових інвестиційних активів [31].

Інституційні інвестори поступово збільшують алокацію коштів в альтернативні інструменти. Так, дослідження по пенсійних фондах США показало, що їхні середньозважені вкладення в альтернативні активи зросли з 30 до 40 % загального портфеля лише протягом 2018–2023 рр. [31].

Приклад того, як змінювалась алокація активів у закритій групі із 65 державних пенсійних планів США за останніх п'ять років, наведено в табл. 2.

Як бачимо, навіть у державних пенсійних планах США відбувається поступове зменшення частки вкладень у традиційні інструменти фіксованого доходу (облігації) та власного капіталу (американські й неамериканські акції) поряд з одночасним збільшенням частки вкладень у фонди приватного капіталу та операцій із нерухомістю.

Зауважимо, що в Україні останнім часом також з'являються аналоги популярних на розвинених ринках Заходу REIT-фондів (real estate investment trust), які пропонують пайове (спільне) інвестування в об'єкти доходної нерухомості [32]. Однак, навіть не маючи відповідних статистичних даних, можна стверджувати, що про існування таких фондів спільного інвестування в доходну нерухомість знає малий відсоток громадян, а інвестують у них ще менше фізичних осіб.

Таким чином, низька фінансово-інвестиційна грамотність не дає змоги підвищити фінансовий добробут населення шляхом використання інноваційних інструментів. Отже, системна підтримка інновацій у фінансовій сфері потребує підвищення рівня фінансової обізнаності громадян усіх вікових категорій і соціальних статусів.

Таблиця 2

Розподіл альтернативних інвестицій за класом активів у закритій групі із 65 державних пенсійних планів США за фінансовими роками протягом 2019–2023 рр., %

Категорія	2019	2020	2021	2022	2023
Американський капітал	13,53	12,70	13,00	10,47	10,37
Неамериканський капітал	9,40	8,63	8,85	7,32	6,91
Глобальний капітал	23,10	24,49	24,09	21,87	23,99
Фіксований дохід	21,23	22,09	20,06	18,94	18,32
Грошові кошти	0,92	0,45	0,80	0,93	0,86
Приватний капітал	10,17	10,44	12,65	15,03	14,85
Нерухомість	13,21	12,90	12,31	15,72	15,20
Хедж-фонди	3,03	2,71	2,87	3,10	2,77
Інше	5,41	5,59	5,37	6,62	6,73

Складено авторами за: [29; 31].

Якщо розглядати питання фінансової грамотності самих управляючих активами НПФ, то поява нових інструментів альтернативних інвестицій вимагатиме від них високої кваліфікації в управлінні. З одного боку, роль альтернативних інвестицій у диверсифікації портфеля інституційних інвесторів у сучасних умовах є надзвичайно важливою й надалі, ймовірно, зростатиме. З другого – альтернативні інструменти інвестування привносять ризики неліквідності, непрозорості та складності оцінки. Тому для інституційних інвесторів ключовим завданням є розроблення компетентної стратегії управління альтернативним портфелем.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування ефективної системи НПЗ в Україні не можливе без послідовного підвищення фінансово-інвестиційної грамотності населення. Низький рівень обізнаності громадян щодо механізмів функціонування НПФ, принципів довгострокового інвестування та оцінки фінансових ризиків істотно обмежує участь українців у пенсійних накопичувальних програмах. Успішний міжнародний досвід доводить: високий рівень фінансової культури безпосередньо корелює з активною участю в системах НПЗ, що зумовлює потребу в інституційному впровадженні аналогічних практик в українському контексті.

Ключову роль у подоланні існуючих викликів відіграють освітні ініціативи. На наш погляд, саме такі кроки, як упровадження освітніх ініціатив, підвищення прозорості ринку, поліпшення іміджу НПФ, зниження рівня недовіри до системи НПЗ і посилення мотивації до довгострокового планування, допоможуть істотно

змінити пенсійну поведінку громадян та наблизити Україну до найкращих європейських практик.

Реалізація освітніх ініціатив має охоплювати всі рівні освіти – від загальноосвітньої школи до університету, з подальшим закріпленням у системі навчання дорослих і професійного розвитку. Систематичне включення тем фінансової грамотності в навчальні програми, а також розвиток шкільних та позашкільних курсів із фінансової обізнаності сприятимуть формуванню культури заощаджень і довгострокового планування ще з юного віку. Особливу увагу варто приділити впровадженню фінансової освіти в сільських територіях та серед вікових груп, що мають найнижчий рівень фінансової обізнаності.

Важливим завданням є підвищення компетенцій і професійної підготовки управлінців, які працюють у сфері фінансових послуг, зокрема адміністраторів і менеджерів пенсійних фондів. Використання альтернативних інвестиційних інструментів, зростання обсягів портфельних інвестицій та ускладнення регуляторного середовища вимагають глибоких знань і стратегічного бачення. Освітні програми для цих категорій фахівців повинні базуватися на сучасних міжнародних стандартах та передбачати формування аналітичного мислення, оцінювання ризиків і практичну роботу з інвестиційними портфелями.

Розвиток фінансової культури через освіту також має супроводжуватись активними державними комунікаційними кампаніями. Пояснення переваг НПЗ, створення зручних онлайн-інструментів для планування заощаджень, прозорість роботи НПФ та формування іміджу надій-

них фінансових установ є ключовими елементами формування довіри. Спільні зусилля держави, освітан, громадських організацій і бізнесу можуть створити сприятливе середовище для сталого розвитку системи пенсійного забезпечення.

Отже, саме через освітні ініціативи можливо подолати недовіру до системи НПЗ, посилити фінансову інклюзію, стимулювати відповідальне інвестування та зміцнити економічну стабільність громадян у довгостроковій перспективі. Ці заходи не лише сприятимуть соціальній безпеці в умовах демографічного старін-

ня, а й стануть чинником загального розвитку людського капіталу, що відповідає стратегічним цілям євроінтеграційної політики України.

Зрозуміло, що для поступового усунення проблеми недостатньої фінансової грамотності потрібні чималі ресурси (вартісні, часові, людські тощо), а також об'єднання зусиль професійних учасників ринку, регуляторів, експертно-наукової спільноти та інших зацікавлених осіб. Разом із тим, на нашу думку, розв'язання цього важливого завдання сприятиме сталому розвитку ринку фінансових послуг загалом і системи НПЗ зокрема.

Список використаних джерел

1. Пікус Р., Трейтяк О. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-17>.
2. Рудик В. К. Формування ефективної системи пенсійного менеджменту в умовах проведення пенсійної реформи. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2023. № 38. С. 173–178. DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2023-1.26>.
3. Брус С. І. Недержавні пенсійні фонди як інституційні інвестори: тенденції та проблеми розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 2. С. 62–75. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2018.02.062>.
4. Легеза Н. Е. Перспективні напрямки вдосконалення функціонування системи недержавного пенсійного страхування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Економіка*. 2014. Вип. 1 (42). С. 182–184. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/14779>.
5. Вовк Є., Бірюк С., Гречанінов Ф. Соціально-економічні координати недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-150>.
6. Борисюк О. В., Дацюк-Томчук М. Б., Звірко А. О., Демчук І. В. Роль недержавних пенсійних фондів у забезпеченні соціально-економічного розвитку України. *Modern Economics*. 2022. № 32. С. 16–23. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V32\(2022\)-02](https://doi.org/10.31521/modecon.V32(2022)-02).
7. Доценко І. Система пенсійного забезпечення в Україні: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету. Сер. : Економічні науки*. 2025. Т. 338. № 1. С. 153–159. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-22>.
8. Кізима Т., Луцишин О. Аналітичний огляд інфраструктури фінансового ринку України: інституційний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Економіка*. 2016. № 2 (30). С. 62–68. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/5406/>.
9. Дубина М. В. Механізм розвитку ринку фінансових послуг на основі інституту довіри: теорія, методологія, практика : монографія / Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів : ЧНТУ, 2018. 665 с.

10. Clark R., Morrill M. S., Allen S. G. The role of financial literacy in determining retirement plans. *NBER Working Paper*. 2010. No. 16612. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w16612/w16612.pdf?utm_source=chatgpt.com.
11. Prast H. M., van Soest A. Financial Literacy and Preparation for Retirement. *Intereconomics*. 2016. Vol. 51. P. 113–118. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-016-0588-9>.
12. Lusardi A., Mitchell O. S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*. 2014. Vol. 52, No. 1. P. 5–44. DOI: <http://dx.doi.org/10.1257/jel.52.1.5>.
13. Aubram T., Kovarova-Simecek M., Wanzenried G. Financial Literacy and Pension Planning – A Comparative Study for Austria and Switzerland. *Elsevier*. 2016. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2892726>.
14. Hastings J., Mitchell O. S., Chyn E. Financial Literacy and Pension Fund Fees. *TIAA Institute*. 2011. URL: https://www.tiaa.org/public/institute/publication/2011/financial-literacy-and-pension-fund-fees?utm_source=chatgpt.com.
15. Castagno E., Caretta A., Giacomel E., Rossi M. The importance of pension and financial knowledge for pension plan participation in Italy. *Journal of Pension Economics & Finance*. 2025. P. 1–31. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474747224000143>.
16. Fornero E., Monticone C. Financial literacy and pension plan participation in Italy. *Journal of Pension Economics & Finance*. 2011. Vol. 10, Iss. 4. P. 547–564. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474747211000473>.
17. Lusardi A., Mitchell O. Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education Programs. *Working Papers*. 2006. wp144. URL: <https://ideas.repec.org/p/mrr/papers/wp144.html>.
18. Lusardi A., Mitchell O. Financial Literacy and Retirement Planning: New Evidence from the Rand American Life Panel. *Working Papers*. 2007. wp157. URL: <https://ideas.repec.org/p/mrr/papers/wp157.html>.
19. Lusardi A., Mitchell O. Financial Literacy and Retirement Planning in the United States. *CeRP*. 2011. URL: https://www.cerp.carloalberto.org/wp-content/uploads/2011/03/wp_107.pdf.
20. Lusardi A. Financial Literacy: An Essential Tool for Informed Consumer Choice? *CeRP*. 2008. URL: https://www.cerp.carloalberto.org/wp-content/uploads/2008/12/wp_65_updated.pdf.
21. Bucher-Koenen T., Lusardi A. Financial Literacy and Retirement Planning in Germany. *NBER Working Paper*. 2011. No. 17110. DOI: <https://doi.org/10.3386/w17110>.
22. Огляд діяльності індустрій управління активами інституційних інвесторів та адміністрування пенсійних фондів в Україні за 4-й квартал 2024 року та 2024 рік. Загальні результати / Українська асоціація інвестиційного бізнесу. 2025. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart/za-4-y-kvartal-2024-roku-zagalni-rezultati>.
23. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні / М-во фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.
24. Долінський Л. Б. Підвищення рівня фінансової грамотності населення як драйвер розвитку банківської системи України. *Реформа освіти в Україні. Інформаційно-аналітичне забезпечення* : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 жовт. 2021 р. Київ, 2021. С. 41–44. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/theses_2021.pdf.
25. OECD : вебсайт. URL: <https://www.oecd.org/>.
26. Національний банк України : вебсайт. URL: <https://bank.gov.ua/>.
27. Українська асоціація інвестиційного бізнесу : вебсайт. URL: <https://www.uaib.com.ua/>.
28. Lusardi A., Mitchell O. S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *NBER Working Paper*. 2013. No. 18952. DOI: <https://doi.org/10.3386/w18952>.
29. Filbeck A. January 2024: The Next \$20 Trillion in Alternative Investments. *CAIA Association*. 2024. Iss. 46. URL: <https://caia.org/content/january-2024-next-20-trillion-alternative->

investments#:~:text=A%20long%20time%20ago,%20in,CAIA%20New%20York%20hosted%20a.

30. Six trends driving private investment in 2024 / Natixis Investment Managers. 2024. URL: <https://www.im.natixis.com/content/dam/natixis/website/insights/investor-sentiment/2024/private-assets-report/RC108-0324-Private-Assets-Full-Report-F.pdf>.

31. Nesbitt S. L. Institutional Embrace of Alternatives Reaches 40% of Assets. *CAIA Association*. 2024. URL: <https://caia.org/blog/2024/08/06/institutional-embrace-alternatives-reaches-40-assets#:~:text=Key%20takeaways%20are:%201,hedge%20funds%20and%20risk%20parity>.

32. Ільчишен І. Культура інвестування: як розвиток інвестиційних інструментів сприяє впевненості у майбутньому. *Економічна правда*. 2024. 11 груд. URL: <https://epravda.com.ua/experts/kultura-investuvannya-yak-rozvitok-investiciynih-instrumentiv-spriyaye-vpevnenosti-u-maybutnomu-800768/>.

Hanna Tereshchenko

Ph. D. (Economics), Senior Researcher, SSI "Institute of Educational Analytics", Kyiv, Ukraine, tganna@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9458-2843>

Leonid Dolinskyi

Dr. Sc. (Economics), Professor, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine, ldolinskyi@ukma.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6491-5507>

THE ROLE OF FINANCIAL AND INVESTMENT LITERACY IN SHAPING AN EFFECTIVE NON-STATE PENSION SYSTEM

Abstract. *The article explores the current state and prospects for the development of the non-state pension provision (NSPP) system in Ukraine, taking into account the role of financial and investment literacy of citizens in building trust in long-term savings instruments. Emphasis is placed on the need to improve public awareness of the functioning of non-state pension funds (NSPFs), investment principles, and risk assessment, which are critically important for effective pension planning. A comparative analysis of financial literacy levels and population participation in NSPP systems in Ukraine and European countries is conducted. Key barriers are identified, and factors contributing to the low level of financial inclusion among Ukrainians are outlined. Particular attention is paid to educational initiatives as a key tool for overcoming public distrust toward NSPFs and encouraging responsible attitudes toward personal pension futures. The feasibility of systematically integrating financial education into the curricula of secondary and higher education institutions, as well as expanding programs for adults and professional market participants, is substantiated. The potential of alternative investment instruments for diversifying NSPF portfolios and the need to enhance the qualifications of asset managers are also analyzed, considering the increasing complexity of the financial services market. The study concludes that improving financial and investment literacy is a necessary precondition for the sustainable development of the NSPP system. A comprehensive approach involving education, communication policies, and regulatory frameworks will promote greater public trust in financial institutions, expand investment practices, enhance financial culture, and improve economic stability. The successful implementation of these measures is a critical*

component of the strategic development of Ukraine's human capital amid demographic challenges and European integration processes.

Keywords: financial literacy, investment literacy, non-state pension provision, non-state pension funds, asset management, alternative investments, educational initiatives.

References

1. Pikus, R., & Treitiak, O. (2024). Prospects for the development of non-state pension provision in Ukraine. *Economy and Society*, 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-17> [in Ukrainian].
2. Rudyk, V. K. (2023). Formation of an efficient pension management system in the conditions of pension reform. *Podilian Bulletin: agriculture, engineering, economics*, 38, 173-178. DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2023-1.26> [in Ukrainian].
3. Brus, S. I. (2018). Non-state pension funds as institutional investors: trends and development problems. *Economy and Forecasting*, 2, 62-75. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2018.02.062> [in Ukrainian].
4. Leheza, N. E. (2014). Perspective directions of improvement the functioning of non-state pension insurance in Ukraine. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: Economics*, 1(42), 182-184. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/14779> [in Ukrainian].
5. Vovk, Y., Biriuk, S., & Grechaninov, F. (2024). Social and economic coordinates of private pension provision in Ukraine. *Economy and Society*, 67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-150> [in Ukrainian].
6. Borysiuk, O., Datsyuk-Tomchuk, M., Zvirko, A., & Demchuk, I. (2022). The role of non-state pension funds in ensuring the socio-economic development of the country. *Modern Economics*, 32, 16-23. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V32\(2022\)-02](https://doi.org/10.31521/modecon.V32(2022)-02) [in Ukrainian].
7. Dotsenko, I. (2025). The pension system in Ukraine: current trends and development prospects. *Herald of Khmelnytskyi National University. Series: Economic sciences*, 338(1), 153-159. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-22> [in Ukrainian].
8. Kizyma, T. & Lutsyshyn, O. (2016). Analytical review of financial market infrastructure in Ukraine: institutional aspect. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Series: Economics*, 2(30), 62-68. Retrieved from <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/5406/> [in Ukrainian].
9. Dubyna, M. V. (2018). *The mechanism of financial services market development based on the institution of trust: theory, methodology, practice*. Chernihiv: CHSTU [in Ukrainian].
10. Clark, R., Morrill, M. S., & Allen S. G. (2010). The role of financial literacy in determining retirement plans. *NBER Working Paper*, 16612. Retrieved from https://www.nber.org/system/files/working_papers/w16612/w16612.pdf?utm_source=chatgpt.com.
11. Prast, H. M., & van Soest, A. (2016). Financial Literacy and Preparation for Retirement. *Intereconomics*, 51, 113-118. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-016-0588-9>.
12. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44. DOI: <http://dx.doi.org/10.1257/jel.52.1.5>.
13. Aubram, T., Kovarova-Simecek, M., & Wanzenried, G. (2016). Financial Literacy and Pension Planning – A Comparative Study for Austria and Switzerland. *Elsevier*. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2892726>.
14. Hastings, J., Mitchell, O. S., & Chyn, E. (2011). Financial Literacy and Pension Fund Fees. *TIAA Institute*. Retrieved from https://www.tiaa.org/public/institute/publication/2011/financial-literacy-and-pension-fund-fees?utm_source=chatgpt.com.
15. Castagno, E., Caretta, A., Giacomel, E., & Rossi, M. (2025). The importance of pension and financial knowledge for pension plan participation in Italy. *Journal of Pension Economics & Finance*, 1-31. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474747224000143>.

16. Fornero, E., & Monticone, C. (2011). Financial literacy and pension plan participation in Italy. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4), 547-564. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474747211000473>.
17. Lusardi, A., & Mitchell, O. (2006). Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education Programs. *Working Papers*, wp144. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/mrr/papers/wp144.html>.
18. Lusardi, A., & Mitchell, O. (2007). Financial Literacy and Retirement Planning: New Evidence from the Rand American Life Panel. *Working Papers*, wp157. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/mrr/papers/wp157.html>.
19. Lusardi, A., & Mitchell, O. (2011). Financial Literacy and Retirement Planning in the United States. *CeRP*. Retrieved from https://www.cerp.carloalberto.org/wp-content/uploads/2011/03/wp_107.pdf.
20. Lusardi, A. (2008). Financial Literacy: An Essential Tool for Informed Consumer Choice? *CeRP*. Retrieved from https://www.cerp.carloalberto.org/wp-content/uploads/2008/12/wp_65_updated.pdf.
21. Bucher-Koenen, T., & Lusardi, A. (2011). Financial Literacy and Retirement Planning in Germany. *NBER Working Paper*, 17110. DOI: <https://doi.org/10.3386/w17110>.
22. Ukrainian Association of Investment Business. (2025). *An overview of the activities of the institutional investor asset management and pension fund administration industries in Ukraine for the 4th quarter of 2024 and 2024. General results*. Retrieved from <https://www.uaib.com.ua/analituuib/publ-ici-quart/za-4-y-kvartal-2024-roku-zagalni-rezultati> [in Ukrainian].
23. Ministry of Finance of Ukraine. (n. a.). *Gross domestic product (GDP) in Ukraine*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> [in Ukrainian].
24. Dolinskyi, L. B. (2021). Increasing the level of financial literacy of the population as a driver of the development of the banking system of Ukraine. *Education Reform in Ukraine. Information and analytical support*, Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference. Kyiv. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/theses_2021.pdf [in Ukrainian].
25. OECD. (n. a.). Retrieved from <https://www.oecd.org/>.
26. National Bank of Ukraine. (n. a.). Retrieved from <https://bank.gov.ua/> [in Ukrainian].
27. Ukrainian Association of Investment Business. (n. d.). Retrieved from <https://www.uaib.com.ua/> [in Ukrainian].
28. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2013). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *NBER Working Paper*, 18952. DOI: <https://doi.org/10.3386/w18952>.
29. Filbeck, A. (2024). January 2024: The Next \$20 Trillion in Alternative Investments. *CAIA Association*, 46. Retrieved from <https://caia.org/content/january-2024-next-20-trillion-alternative-investments#:~:text=A%20long%20time%20ago,%20in,CAIA%20New%20York%20hosted%20a>.
30. Natixis Investment Managers. (2024). *Six trends driving private investment in 2024*. Retrieved from <https://www.im.natixis.com/content/dam/natixis/website/insights/investor-sentiment/2024/private-assets-report/RC108-0324-Private-Assets-Full-Report-F.pdf>.
31. Nesbitt, S. L. (2024). Institutional Embrace of Alternatives Reaches 40% of Assets. *CAIA Association*. Retrieved from <https://caia.org/blog/2024/08/06/institutional-embrace-alternatives-reaches-40-assets#:~:text=Key%20takeaways%20are:%201,hedge%20funds%20and%20risk%20parity>.
32. Ilchyshen, I. (2024). Investment culture: how the development of investment instruments contributes to confidence in the future. *Economic Truth*. Retrieved from <https://epravda.com.ua/experts/kultura-investuvannya-yak-rozvitok-investiciynih-instrumentiv-spriyaye-vpevnenosti-u-maybutnomu-800768/> [in Ukrainian].